

1993. *Jelentésszerkezetek interpretációs megközelítése*. JGYTF Kiadó, Szeged.

1994. A mondatnyelvészet és a szövegnyelvészet között: a tömbösödés. In: PETŐFI S. János—BÁCSI János—BÉKÉSI Imre—BENKES Zsuzsa—VASS László: *Szövegten és prózaelemzés. A rövidpróza kreatív-produktív megközelítéséhez*. Trezor Kiadó, Budapest, 23—40.

A diszkusszió alábbi anyagaiból kitűnik, hogy a tömbösödésnek mint kutatási témának ígéretes távlatai vannak. NAGY L. JÁNOS a téma tudományközi kapcsolatait emeli ki; TOLCSVAI NAGY GÁBOR a kérdéskör egyik központi mozzanatára, a viszonyítás értelem-szemantikai mozzanatára hívja fel a figyelmet.

BÉKÉSI IMRE előbb válaszol a két hozzászólás egy-egy — számára különösen fontos — vonatkozására. Ezután pontosabb megfogalmazást ad az elvi jelentésszerkezetnek, amellyel a tömbösödést vizsgálja; majd ennek módszertani vetületeként elkülöníti egy-mástól a megszorító ellentét két esetét.

1.1. Tovább a nyelvészet (és a logika?) útján

NAGY L. JÁNOS

0. Az alábbiakban BÉKÉSI IMRE jelentésszerkezeti vizsgálataival kapcsolatos kérdések és ellenvetések, megfigyelések és javaslatok következnek. Ezek közül a legtöbb a „kettős szillogizmus” interpretációs módszerével függ össze. (Lásd BÉKÉSI IMRE: *Jelentésszerkezetek interpretációs megközelítése*, Szeged, 1993.) A cím kettősségében halad a gondolatmenet: lesznek elsősorban a nyelvészet illetőségébe tartozó észrevételek, de lesznek más tudományágakat érintő megjegyzések is.

1. BÉKÉSI IMRE az Anyanyelv-oktatási Napokon, Egerben 1990-ben tartott előadásán¹ foglalkozott olyan összefüggésekkel, amilyenek a szövegmondatok láncában, illetve összetett szövegmondatokban az igék között elemezhetők. Ilyen módon tisztán nyelvészeti, szemantikai és szintaktikai analízis kimutatja egy lehetséges relációtípológia kialakulását/kialakítását. Ebből kiindulva célszerűnek látszik az 1993-as monográfia „kettős szillogizmus”-ának olyan szempontú átgondolása, amely az (állítványként szereplő) igék relációit az igék természetéből és szintaktikai környezetéből vezeti le. BÉKÉSI példájában (*A gyerek megijedt a kiáltástól, de kíváncsisága legyőzte félelmét, ezért nem futott el*) feltűnik az igék szemantikai különbsége: a *megijed* mentális természetű, a *legyőz* objektuma, a *félelmét*, ágense az (átvitt értelemben vett cselekvésben) *kíváncsisága*, a negált *futott el* pedig helyváltoztató mozgásra referál. Felvethető az ok-okozat reláció és az imént említett igék relációinak kérdése — és akkor még nem is említettük a szintaktikai formák és kötöttségek problémáit.²

A kérdés egyszerű volna, ha az eddigiekkel elintézhetnénk. A szövegmondatok láncában, illetőleg a kijelentések egymásutánjában vizsgálandók a nem ígés, nominális kijelentések összefüggései is. Ilyen módon, ezzel a „finomszerkezeti” analízissel lenne alátámasztható és igazolható a nyelvi oldala az ellentétes konstrukcióknak. Vegyünk egy nominális példát! Esterházy Péter írja, ráadásul a szintagmák szintjére tömörítve: „(...) igen szorgalmas, de (?) tehetséges író (...)”³

2. Ugyancsak a finomabb, részletező elemzés igénye fogalmazható meg a *szillogizmus*nak magának a vizsgálatában. Vajon a tételekbe foglalható kijelentésekben szereplő *fogalmak* mint nemfogalmak és fajfogalmak, illetve mediális fogalmak össze-

függenek-e egymással? Egyáltalán: szükséges-e a „kettős szillogizmus” posztulálásához és kezeléséhez ilyen típusú összefüggés? Ha igen, milyen szillogizmusban gondolkodhatunk? Milyen típusú szillogizmust zár ki a jelentésszerkezeti modell? S ami az előbbivel egyenrangúan fontos: mi az oka a lehetőségnek, illetve a kizárásnak? A „barbara” szillogizmusa jelenik meg a szerző tanulmányaiban; lehet, hogy csupán ezzel a típussal operált az eddigiekben.⁴

3. Fontos megkülönböztetéseket olvashatunk BÉKÉSI IMRE monográfiájában a performatívumok, a szubvilágalkotók és a propozíciók között, alapozva többek között PETŐFI SÁNDOR JÁNOS munkáira is. (*A humán kommunikáció szemiotikai elmélete felé*, Szeged, 1991.) A három szint alapján végzett elemzés veti fel a kérdést: lehetséges-e mondjuk csupán performatívumokból kettős szillogizmus?

4. Ami magát a metodika középpontjába állított logikai kijelentéssort illeti, kérdés, miért nem az *enthyméma* játszik ilyen szerepet a jelentésszerkezeti modellben. A szerző a *Szemiotikai szövegtan* második és harmadik kötetében a példák jelentős részében *enthymémával* (vagy ilyenként is interpretálható szerkezettel) dolgozik.⁵ Tekintetbe véve a retorikában játszott szerepét és gyakoriságát, a „hiányos szillogizmus” kézenfekvő módon kínálkozik a jelentésszerkezet értelmezésére.

5. Az imént említett *enthyméma* szintaktikai formáiban érdekes az előrevetett vonatkozó mellékmondatos, illetve az előrevetett feltételes mellékmondatos kijelentések gyakorisága.⁶ Az ilyen implikációs formák főként felső tételként szerepelnek az elemzésekben. Van-e a jelenségnek olyan magyarázata, amely tartalmi, nyelvi vagy nyelven kívüli okokkal operál? S ehhez is hozzátesszük, mint fentebb: miért nyelvi ezek, vagy miért nem nyelvi természetűek?

6. Az eddigiekből is kitűnik: a „kettős szillogizmus” hatékony eszköz az ellentétes tartalmú nyelvi konstrukciók jelentésszerkezetének feltárásában. Meggyőződésünk, hogy a fentebbi kérdések némelyike — akár rövidesen — segítheti az argumentatív gondolati építkezés értelmezésének tisztázását. Ugyanez a meggyőződés mondatja azonban ki azt is, hogy a fentiek némelyikének megválaszolásához számos közbenső fázis megtétele is szükséges. De bizonyosak vagyunk abban, hogy mindezek a lépések közelebb visznek a „gondolkodás grammatikája” megismeréséhez.⁷ Ezzel pedig a legtöbbet teszik a nyelv és a kifejezés közötti csatornák felfedezéséhez.⁸

Jegyzetek

1. *Szövegalkotás, szövegvizsgálat*. In: FEKETE Péter—V. RAISZ Rózsa (szerk.): *Az anyanyelv értékrendje és az iskola*. MNyTK 189. Budapest, 1990. 102—105.
2. A szintaktikai formák kapcsolódása szabálykövető a vonzatszerűségben, az adott példában *A gyerek megjijedt* folytatódhat úgy is, hogy az ok, amitől megjijedt, önálló kijelentésbe kerül. Ennek oka lehet pl. a félelem mértékének hangsúlyozása.
3. Nem véletlen Esterházy Péter ellentétes tartalmú minősítésének az írásjele sem: a kérdőjel finom, ám félreérthetetlen jelzés a két melléknév együttesének mentális háttérére nézve.
4. Balázs János: *A szöveg*. Gondolat, Budapest, 1985. 79.
5. Békési Imre: *Szemiotikai szövegtan* 2. 38—54. — *Szemiotikai szövegtan* 3. 41—61.
6. L. *Szemiotikai szövegtan* 1. 24 és 26. — *Szemiotikai szövegtan* 2. 38—40. — *Szemiotikai szövegtan* 3. 43—45. A példák feltételes és előrevetett vonatkozó példái maguktól értetődőek.
7. Amint BÉKÉSI monográfiájának címe is: *A gondolkodás grammatikája*. Budapest, 1986.
8. Hasonlóan FÓNAGY Iván a gondolkodási formák és gondolatalkatok összefüggéseiről: *Gondolatalkatok, szövegszerkezet, gondolkodási formák*. Budapest, 1990. 39.